

Halkyň kalendary: Kasym, Zemheri, Soltan Nowruz, Hydyrellez

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Halkyň kalendary: Kasym, Zemheri, Soltan Nowruz, Hydyrellez

HALKIN TAKVİMİ: Kasım-Zemheri-Sultan Navruz-Hıdırellez

Ali Yayla hocanın, konuya ilişkin yazısını[1] okuyunca, çocukluğuma gittim billahi.

Ali Yayla'nın takvim, yılın belirli zamanları için eskiden kullanılan ve bazıları halen Anadolu'da yaşatılan kavramlar üzerine yazdıklarını görünce başka bazı kavramlar da geldi aklıma.

Ali Yayla hocam elbette bunları da biliyordu ama sosyal medyada uzun yazıların okunmadığını ve yazılanları millete okutmak için adeta dokuz doğurduğumuzu bildiği için yazısını kısa tutmak zorunda kalmış.

Bu sebeple bazı kavramları yazı dışı kalmış.

Bu güzelim kavramların dışarıda kalmasının haksızlık olduğunu bildiğim için birkaç tanesini açıklamaya çalışacağım rahmetli anamdan duyduğum kadarıyla ve çocukluğumda çobanlık yapmış birisi olarak.

■ Koç Gövrimi

Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların cinsel birlikteliklerini ifade eden bu kavram, "Koç Koyuverme Günü" söyleminin, yöresel ağızda söylenişidir.

"Koç Katımı" da denilmektedir.

Bilindiği gibi, koyunlar ve keçiler yılda bir kere doğururlar. Bizim yöre (Çankırı) için söyleyecek olursak; normal şartlarda Ekim sonu ile Kasım başında çiftleşir, 5 ay sonra olmak üzere Mart sonu ile Nisan başında yavrularlar.

Kaçak yoldan Ekim başından itibaren çiftleşip, Mart başında yavrulayanlar da olur.

Bunun iyi planlanması gerekir ki; yavrular zamansız doğarak zor kış şartlarında (korunaksız ağıllarda) soğuktan telef olmasınlar.

İşte bu sebeple koçlar (tohumluk erkek koyun) ve tekeler (tohumluk erkek keçi) yaz sonuna doğru sürüden ayrılırlar, Ekim sonundan itibaren sürüye katılarak çiftleşmeleri sağlanır.

Böylece kuzuların ve oğlakların doğum zamanının, üç aşağı beş yukarı havaların nispeten ısındığı Mart sonu ve Nisan aylarına rastlaması sağlanır ki; bu günlere “Döl Dükümü” günleri denir. İşte koçların ve tekelerin bir anlamda zifaf ve gerdek günleri de diyebileceğimiz bu zamanlara bizim yörede “Koç Gövrimi” denir.

■ Koç Kaçırması

Vaktinden önce doğan ve babası belli olmayan kuzu ve oğlaklara bu isim verilirdi ki; bu, bir anlamda izinsiz, gayrimeşru ve yasak ilişki sonucu doğan ve argoda PİÇ, yasalar karşısında Nesebi Gayrisahih olarak değer bulan çocuklar gibidir.

Zaten bu durumdaki çocuklar da bizim yörede esprili bir iğneleme ile “Koç Kaçırması” olarak isimlendirilmektedir.

Koç kaçırması sonucu doğan kuzu ve oğlaklar, erken doğdukları için kışın zor şartlarında telef olmaya açıktırlar ve bakımları zahmetlidir.

■ Davar Yüzü

Koç Gövrimi’nin üzerinden 100 tam gün geçtikten sonra düzenlenen bir tür şenlik ve eğlencedir. Sanırım Ocak ayına rastlar.

■ Kasım-Zemheri

Eskiler, bir yılı Kasım Günleri ve Hızır Günleri diye 6’şar aylık iki eşit parçaya bölmüşlerdir.

Kasım günleri, Miladi takvime göre 8 Kasım’da başlar (Şubat

Ayı'nın 29 çektiği yıllarda 180 gün, diğer yıllarda 179 gün olmak üzere) Mayıs'ın 5'ine kadar devam eder.

6 Mayıs'tan başlayan yılın diğer yarısı da Hızır günleridir.

Ancak bizim yörede "Kasım"ın başka bir anlamı daha vardır.

0 da Miladi Takvim'e göre; 8 Kasım'da başlayıp 45 gün devam eden ve serinlikle başlayıp şiddetli soğuklarla biten süredir. 45 günlük Kasım'dan sonra, kışın en şiddetli zamanları olan ikinci 45 gün başlar.

"Zemheri" adı verilen bu ikinci 45 gün, kışın en şiddetli günleridir; dışarıda kalan köpekler bile donar bu zamanda.

"İt donduran/İt Buyduran" ve "İt gibi titriyor" tabirleri de zaten buradan gelmektedir.

"Zemheri" sözcüğü "Zahmeri" olarak da isimlendirilir büyüklerce.

■ Gücük

45 günlük Zemheri'den sonra, soğukların devam edeceği üçüncü bir 45 gün daha vardır.

Şubat başından başlayıp Martın ikinci yarısına kadar devam eder.

Ancak bu 45 günlük süre, kendi arasında alt dilimlere ayrılır ki; bunların başında GÜCÜK gelir.

Zemheri soğuklarının devamıdır aslında gücük günleri.

Şubat ayı boyunca devam eder.

Gücük kavramının, diğer aylara kıyasla Şubat'ın 28 ve 29 olarak kısa sürmesinden dolayı geldiği söylenir ki Şubat ayına "Cüce Şubat" da denir.

Gücük'ün, bizim yörede (Çankırı) en bilinen özelliği, sürenin sonuna doğru kedilerin çiftleşmek için çatılara çıkması ve kavgacı kedilerin yüksek ses çıkartarak etrafı rahatsız etmeleridir.

■ Hamsin

Şubat başından 21 Mart'a kadar geçen 50 günlük süreyi kapsar ki; süre sonu için "Hamsin elli yaz belli" denir.

Hamsin, Arapça "Elli" demektir zaten.

Hamsin'in çıktığı 21 Mart günü, pek çok coğrafyada "Nevruz", "Newroz" ya da "Sultan Nevruz" olarak kutlanmaktadır ki; bu bir anlamda "Bahar Bayramı" dır.

■ Cemre

İkisi Şubat'ta, birisi de Mart'a olmak üzere 7'şer günlük 3 adet cemre vardır.

Sırasıyla önce havaya, sonra suya ve en son da toprağa düşerler!

Kelime anlamı "Kor halindeki ateş" olan ve sıcaklıkların artmaya başlamasını ifade eden 7 günlük ilk cemre 19-20 Şubat gecesi havaya düşer ve havalar ısınmaya.

İkinci cemrede sular, üçüncü cemrede toprak ısınmaya başlar. Mart'ın ilk yarısına rastlayan üçüncü cemrede, karlar erimeye, toprak ısınıp buharlaşmaya ve üzeri kurumaya başlar ki; bu çift-çubuk işlerinin başladığını göstermektedir.

Bizim yörede bu günler "Toprağın tavlanması" ve "Çiftin yürümesi" olarak isimlendirilir ki; bunun bir anlamı toprağı sürme zamanının geldiği ise de sanırım bir anlamı da toprağı aktarmakta/çift sürmekte kullanılan öküz çiftinin yürümesi anlamına gelmektedir.

Kışın donmasından korkulduğu için güzün ekilmeyen bazı tahıl ürünleri, yaz çifti denilen ve üçüncü cemrenin toprağa düştüğü bu günlerde ekilmeye başlanır ki; duruma göre yaz çifti, Nisan'da, hatta doğu illerimizde Mayıs'ta da devam edebilir. Mart ayı soğuk günlerle sıcak günlerin birbirine karıştığı günlerdir ki; fazla güven vermez insana.

"Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır" ve "Mart ayı, dert ayı" şeklindeki atasözleri de zaten Mart ayının bazen çok soğuk geçtiğini anlatmak için söylenmiş olmalıdır.

Mart ayı, sıcak günlerin habercisi olmakla birlikte, kış hazırlıklarının azaldığı, kilerlerin boşaldığı, erzak stoklarının ve özellikle hayvan yemlerinin saklandığı samanlıkların eridiği sıkıntılı günlerdir aynı zamanda(Elbette bunlar, eskinin zorlu köy şartları için geçerli olan şeylerdir).

Bu sebeple bizim yörede Mart üzerine söylenen bir tekerlemede Mart'ın bu yönüne şöyle işaret edilmektedir:

*Mart Mart martlatır,
Tavuğu yumurtlatır.
İti soludur,
Çifti yürütür.
Samanın iyisini Mart'a koyun,
Koymazsanız ala dananın derisini arda koyun...*

Tekerlemeden de anlaşılacağı üzere; tekerlemenin ilk dört mısraında havaların ısınmasıyla toprağın ekilme zamanının geldiği, tavukların yumurtlamaya başladığı ve köpeklerin sıcaktan dillerini çıkardığı anlatılırken, yine de temkinli olunması, hayvanların Mart ayında da kapalı alanlarda (ahırlarda) tutulacağından bahisle, yem ve saman tedarikinin yapılmaması halinde hayvanların açlıktan ölebileceği haber verilmektedir.

Ala dananın derisinin arda konulması, etinden ayrılan, yani yüzülen derinin kuruması için uygun bir yere serilmesi anlamına gelmektedir.

“Artmak” ve “Ardmak” kelimeleri bir birine karıştırılmamalıdır.

“Ardmak” kelimesi, bir şeyi bağlamaksızın bir yere gevşekçe asmak ya da sermek anlamına gelmektedir.

Mesela ceketin veya paltonun giyilmeksizin omza alınması (eğnenmek), eşeğin sırtına heybe veya çuvalın, bağlamaksızın konulması, elbisenin ipe veya sırığa serilmesi de “Ardmak” sözüyle ifade edilmektedir ki; “Ağdırmak” kelimesi de hemen hemen aynı anlamlara gelmektedir.

Bir nevi “yüklemek” demektir “ardmak”

■ Mart Dokuzu – Sultan Navruz

Mart ayının üçüncü haftasıdır.

Bahar günlerinin geldiğini, sert rüzgarların ve fırtınalı günlerin başladığını ifade eder.

Mart Dokuzu, Nevruz günlerini de içine alan bir süreyi kapsar.

Daha doğrusu, diğer bölgelerde “Nevruz Günü” olarak 21 Mart’ta tek bir günde kutlanan zaman dilimi, bizim İç Anadolu bölgesinde Nevruz gününü de içine alacak biçimde “Mart Dokuzu” adıyla bilinir.

Ancak rahmetli anam, “Sultan Navruz” tabirini de kullanırdı. Bizim yörede, “Nevruz” ismi “Navruz”, “Nergiz” ismi “Nargüz” olarak telaffuz edilir nedense.

Yahya Kemal’e atfedilen bir rivayete göre; Anadolu insanı “Otobüs” gibi devasa boyuttaki bir araca, sonu “büs” hecesiyle biten ve bu devasa boyuttaki aracı küçültücü bir şekle büründüren bir kelimeyi uygun görmeyerek ona, cüssesine yakışacak şekilde “OTOBOS” demiştir.

Bu sebeple olacak büyüklerimiz, Türkçedeki “Küçük Sesli Uyumu Kuralı” na uygun olarak “Nevruz” kelimesini de “Navruz” şeklinde söyleyerek Türkçeleştirmiştir.

Tıpkı Arapça Aişe-Ayşe kelimesini “Ayşa” ya da “Anşa” olarak Türkçeleştirdikleri gibi...

■ Döl Dökümü

Koyun ve keçilerin yavruladığı günlere “Döl dökümü” günleri denir Anadolu’da ki; bu günler genelde Mart sonu ve Nisan başıdır. “Döl” kelimesinin en bilinen anlamları “tohum” ve “verim” ise de Anadolu’da keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanların yavrusuna da “döl” adı verilir.

Ayrıca kuzu ve oğlaklardan oluşan sürüye de “döl” denir bizim yörelerde.

Mesela ben çocuk iken çok döl çobanlığı yapmışımdır.

■ Hıdır Ellez

Dini hüviyete bulandırılmış bir uydurmaya göre; Hızır ve İlyas peygamberlerin buluştuğu gün olarak nitelendirilse de aslında pek çok doğu toplumu tarafından binlerce yıl öncesinden beri bilinen ve bolluk-bereket günleri olarak kutlanan özel bir gündür.

Biz Türkler için ise İslam öncesi tarihlerden, yani Orta Asya’daki ata yurdumuzda yaşadığımız tarihlerden beri kutlanan

özel günlerden birisidir. Bizim yörelerde bu gün için özel bir eğlence usulü ve etkinliği yok ise de “HIDIR ELLEZ” adıyla bilinen ve zikredilen bir gündür. Yılın ikinci yarısının başlangıcı olan (Miladi takvime göre) 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a, Rumi takvime (Jülyen takvimi) göre ise, 23 Nisan’a denk gelir. “Hıdrellez” şeklinde tek kelimeymiş gibi söyleniyor ise de eskiler sanki “Hızır” ve “İlyas” peygamberleri çağrıştırırcasına “Hızır Ellez” derler. Bizim köylerde “İlyas” ismi “İllez” olarak telaffuz edilir mesela.

Bu arada Kur’an’da İlyas’ın, bir peygamber adı olarak geçmesine karşılık “Hızır” isminin geçmediğini ve dolayısıyla böyle bir peygamber olmadığını da belirtelim. Bazı kaynaklarda bu iki ismin aynı kişi olduğu söylene de bu görüş fazla itibar görmemiştir ve Hızır’ın, Hz. Musa döneminde yaşamış bir bilge olduğu da söylenmektedir. İsmi geçtiği bazı hadisler de bulunmaktadır. Anlaşılacağı gibi; Hızır adı da Yahudi kaynaklarından İslami literatüre geçmiş bulunmaktadır.

Köy hayatında şahit olmadım ama şehir hayatına karıştıktan sonra, akşam sütün içine madeni para atıldıktan ve bir kağıda yazılan dileklerin ise sabaha kadar gül ağacının altında bekletildikten sonra, sabahleyin sütün içinden alınan bu paraların cüzdana konulup yıl boyunca taşınmasıyla paranın bereketleneceği, sabah gül ağacının dibinden alınan dilek kağıdının akarsuya atılmakla dileklerin kabul edileceği şeklinde bir batıl inanç ve uygulamanın olduğuna şahit olmuşluğumuz vardır.

■ Gün Dönümü

Anadolu’da en çok bilinen ve kullanılan terimlerden birisi de “Gündönümü” dür. Gündönümü, güneş ışığına bağlı olarak gün ve gecelerin sürelerindeki değişiklikleri anlatmak için kullanılır ki; en bilinenleri 21 Haziran Yaz Gündönümü ve 21 Aralık’taki Kış Gündönümüdür. Yaz gündönümünün başlamasıyla Kuzey Yarımkürede gündüzler kısaltmaya, geceler uzamaya, Güney Yarımkürede ise gündüzler uzamaya, geceler kısaltmaya başlar. Kış Gündönümünde ise Kuzey Yarımküre’de gündüzler uzayıp

geceler kısalırken, Güney Yarımkürede tam tersi bir durum yaşanır.

■ Ağustos'un Yarısı Yaz Yarısı Kış

Eskiler "Ağustos'un yarısı yaz, yarısı kış" derler Anadolu'da. Bunun anlamı Ağustos'un yarısı gelince sıcaklar etkisini kaybediyor ve nispeten daha az sıcak günler başlıyor.

Ağustos'un ilk yarısı ise yılın en sıcak günleri kabul edilmektedir ki; eskiler bu günlere Arapça bir tabirle "Eyyam-ı Bahur" derler. "Çok sıcak günler" demektir. "Ülkemizde Ağustos ayının ilk haftalarında karşılaşıldığı söylenen Eyyam-ı Bahur'un 1-8 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştiği düşünülmektedir." [2]

Bunun bilimsel açıklamasını yapanlar da var. İTÜ Öğretim Üyesi Prof. Dr. Filiz Karaosmanoğlu aynı başlıklı yazısında şöyle diyor mesela: "Araştırdım. 31 Temmuz ile 7 Ağustos arasında yılın en sıcak ve nemli günlerinin yaşandığı döneme "Eyyamıbahur" deniyor. Bu günler Kuzey Yarımküre'de Köpek Günleri (Dog days) adı ile de biliniyor. Bu adlandırma Büyük Köpek Takım Yıldızı'nda yer alan bir çift yıldız ve en parlak yıldız olan Sirius (Ak Yıldız, Köpek Yıldız) doğuşu ile kavurucu-nemli-aşırı sıcakların başlangıcını belirtmekte. Sirius'un Mısır, Yunan ve Türk mitolojilerinde çok önemli bir yeri var. Önceleri leylekleri görürdük yazın ilk habercisi olarak. Yüksek binalar arasında şimdi pek göremiyoruz. Belki de ben göremedim. Bazen yok oldular gibi de geliyor. Eskiden mart başında leylekler gelir ve 28 Ağustos'ta gidermiş. Bu da tam hazanın gelişi demek." [3]

Ömer SAĞLAM.

21 Mart 2021.

[1]

<https://www.facebook.com/ali.yayla.5667/posts/1015935701765117>

[2]

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/eyyam-i-bahur-nedir-ve-ne-zaman-olur-40915027>

[3]

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/agustos039un-yarisi-yaz-yarisi-kis/2901> Edebi makalalar